

Η ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Πολιτική συνεργασίας
με τη Δύση

Του Ν.Γ. Μοσχονά

Η σύνοδος της
Φερράρας – Φλωρεντίας

Του Πάρι Γουναρίδη

Οι δημηγορίες Μωάμεθ Β' και
Κωνσταντίνου Παλαιολόγου

Της Κατερίνας Νικολάου

«Χρονογραφική» αποτύπωση
της Αλώσης

Της Βαρβάρας Κουταβά-Δελβοριά

Οι ιστορικοί της Αλώσης

Του Ταξιάρχη Γ. Κόλια

Πώς είδαν οι Οθωμανοί
την Αλώση

Του Μαρίνου Σαρηνιάννη

Η είδηση της Αλώσης
στις ελληνικές περιοχές

Του Κώστα Γ. Τσιγκάκη

Η είδηση της Αλώσης
στην Ευρώπη

Του Χαράλαμпу Γάσπαρη

Ελληνες πρόσφυγες
μετά την Αλώση

Της Αγγελικής Πανοπούλου

Βυζαντινοί λόγιοι στη Δύση

Της Ειρήνης Χρήστου

«Αυτός ο τελευταίος Έλληνας!»

Του Φώτη Δημητρακόπουλου

Εξώφυλλο

«Η πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως» (λεπτομέρεια). Τέμπερα πάνω σε ξύλο – έργο του Δ. Ζωγράφου, 1836. Πίνακας ιστορημένος κατά παραγγελία και «καθ' υπαγόρευση» του στρατηγού Μακρυγιάννη (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Οπισθόφυλλο

«Κωνσταντίνος ο Παλαιολόγος», ο τελευταίος των Ρωμαίων αυτοκράτωρ». Έργο του Σωτήριου Χρηστίδη (εκδ. Ε.Λ.Ι.Α.).

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Πολιτική συνεργασία

ΜΙΑ «ΑΠΟΦΡΑΔΑ ΤΡΙΤΗ», δύο ημέρες πριν ξεψυχήσει η άνοιξη, την 29η Μαΐου 1453, ξεψύχησε και έπαψε οριστικά να χτυπά η καρδιά του Βυζαντίου: η Κωνσταντινούπολη. Ως ημερομηνία έχει λίγο πολύ την ίδια βαρύτητα με τις άλλες εθνικές επετείους. Ωστόσο, πέρα απ' το «Πήραν την πόλην πήραν την...» και άλλα γνωστά κανοναρχήματα, υπάρχει, αμείλικτο και βαρύτερο, το ίδιο το ιστορικό γεγονός.

Η Αλώση δεν προέκυψε ως απρόβλεπτο ή ουρανόπεμπτο, τραγικό για τους Ορθοδόξους, συμβάν. Ως γνωστόν, στην ιστορία δεν υπάρχουν στεγανά γύρω απ' τα συμβαίνοντα. Τα γεγονότα εξελίσσονται σε χρονική σειρά και ένα προηγούμενο δρα και επηρεάζει, κάποτε καθοριστικά, το επόμενο.

Το γενεσιουργό αίτιο της Αλώσης του 1453 έχει χρο-

νικό βάθος και εντοπίζεται στην πρώτη Αλώση (1204), όταν στην απόρθητη μέχρι τότε Πόλη «μπουκάρισαν» οι φάλαγγες της Τέταρτης Σταυροφορίας. Και μπορεί μεν η πρώτη (1204) να στάθηκε αντιστρέψιμη αφού η Κωνσταντινούπολη ανακτήθηκε (1261), αλλά το παλαιό σθένος δεν ανακτήθηκε ποτέ. Επέστρεψαν δηλαδή οι Βυζαντινοί αλλά το Κράτος εξαρθρωμένο, σ' όλη τη διάρκεια της παλαιολόγιας περιόδου, βρισκόταν σε μαρασμό. Ας το πούμε πιο

ωμά: ψυχορραγούσε και αδύναμο ν' αντιμετωπίσει την οθωμανική σφοδρότητα, έσβησε.

Τις, πριν την Αλώση, πολιτικές και διπλωματικές εξελίξεις, το ίδιο το κοσμοϊστορικό γεγονός, αλλά και την απήχσή του στον ελλαδικό και ευρωπαϊκό χώρο, παρουσιάζουν οι σημερινές σελίδες των «Επτά Ημερών».

Επιμέλεια αφιερώματος:

ΚΩΣΤΗΣ ΛΙΟΝΤΗΣ

ργασίας με τη Δύση

▲ «Η Αλωσις της Κωνσταντινουπόλεως» από τους Τούρκους, στις 29 Μαΐου 1453 και η νότια-τη δραματική αντίσταση των νηρασοπιστών της. (Λαϊκή λιθογραφία, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Τον Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑ

Ιστορικού - Διευθυντή Ερευνών,
Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών

Η ΜΟΓΓΟΛΙΚΉ ΕΠΙΔΡΟΜΉ και η διάλυση του σελτζουκικού κράτους (μέσα 13ου αι.) είχε προκαλέσει την εμφάνιση και την εδραίωση των Οθωμανών Τούρκων στη Μικρά Ασία. Το τουρκικό αυτό φύλο, που παρασυρμένο από τις ορδές των Μογγόλων είχε προωθηθεί στη Βιθυνία, οφείλει την επωνυμία του στον ιδρυτή του οθωμανικού εμιράτου στη Βιθυνία Οσμάν ή Οθμάν (1288-1325), γιο του Ερτογρούλ. Οι συνεχείς επιδρομές και οι λεηλασίες που διέπρατταν οι Οθωμανοί στις βυζαντινές περιοχές είχαν δημιουργήσει οξύτατο πρόβλημα στην αυτοκρατορία, ενώ η ήττα των Βυζαντινών στη μάχη του Βαφέως (1301) σηματοδότησε την αφετηρία της στρατιωτικής κατάρρευσης των Οθωμανών. Η τουρκική κατάκτηση έστρεψε τους Βυζαντινούς να ζητήσουν ερείσματα στη Δύση. Είναι γνωστή η συνεργασία του Ανδρόνικου Β΄ με την Καταλανική Εταιρεία και οι δυσμενείς για την αυτοκρατορία συνέπειες της στρατιωτικής δράσης των Καταλών στις αρχές του 14ου αι.

Στερημένη από στρατό και στόλο εξαιτίας της πολιτικής του Μιχαήλ Η΄ και του Ανδρονίκου Β΄ η αυτοκρατορία δεν είχε τη δυνατότητα να αντιμετωπίσει δυναμικά την οθωμανική απειλή. Ετσι, μέσα σε σύντομο διάστημα στο πρώτο μισό του αιώνα οι Οθωμανοί πέτυχαν να επεκτείνουν την κυριαρχία τους στη Μικρά Ασία σε βάρος των βυζαντινών εδαφών (το 1326 κατέλαβαν την Προύσα, το 1331 τη Νίκαια και το 1337 τη Νικομήδεια) και των άλλων τουρκικών εμιράτων. Η κατάληψη της Καλλίπολης το 1354 άνοιξε στους Οθωμανούς τον δρόμο για την κατάκτηση της Βαλκανικής. Το 1361 κυριεύθηκε η Αδριανούπολη και το 1363 η Φιλιππούπολη. Κάτω από αυτές τις δυσμενείς συνθήκες οι βυζαντινοί αυτοκράτορες θεμελιώνουν την πολιτική τους για την αντιμετώπιση του τουρκικού κινδύνου στη συνεργασία με τη Δύση. Η πολιτική αυτή, που είχε ισχυρά ερείσματα στη βυζαντινή κοινωνία, υποστηριζόταν θεωρητικά από την καλλιέργεια της ιδέας της πολιτισμικής συγγένειας και της ιστορικής κοινότητας των δύο κόσμων. Το μεγάλο πρόβλημα στην προώθηση της ευρωπαϊκής πολιτικής των Βυζαντινών ήταν η διαίρεση της χριστιανοσύνης και το συνακόλουθο ζήτημα της ένωσης των Εκκλησιών που δίχαζε τη βυζαντινή κοινωνία.

Ηδη από το 1327 ο Ανδρόνικος Β΄ είχε έρθει σε συνεννοήσεις με τον βασιλιά της Γαλλίας Κάρολο Δ΄, ενώ ο Ανδρόνικος Γ΄ συνεργάστηκε στη δημιουργία αντιτουρκικού συνασπισμού (1332) στον οποίο μετείχαν αρχικά το Βυζάντιο, η Βενετία και το Τάγμα των Ιωαννιτών Ιπποτών και στη συνέχεια ο πάπας και οι βασιλείς της Γαλλίας και της Κύπρου. Οπωσδήποτε, το τουρκικό πρόβλημα απασχολούσε και τους Δυτικούς που τα συμφέροντά τους στο Αιγαίο και στην ανατολική Μεσόγειο απειλούνταν από τα τουρκικά εμιράτα. Σύντομες υπήρξαν οι προσπάθειες του Ανδρόνικου Γ΄ για να

επιτύχει την ένωση των Εκκλησιών και να εξασφαλίσει τη βοήθεια των Δυτικών. Για τον σκοπό αυτό έστειλε το 1337 στην Αβινιόν τον Βενετό Στέφανο Δάνδολο για διαπραγματεύσεις με τον πάπα Βενέδικτο ΙΒ΄ και δύο χρόνια αργότερα ανέλαβε την ίδια αποστολή μαζί με τον Δάνδολο ο μοναχός Βαρλαάμ από την Καλαβρία ως προσωπικός απεσταλμένος του αυτοκράτορα στον πάπα. Παρ' όλο που ο πάπας έθεσε ως προϋπόθεση για την αποστολή βοήθειας την ένωση των Εκκλησιών, με πρωτοβουλία του επιτεύχθηκε συνασπισμός χριστιανικών δυνάμεων που το 1344 με κοινή στρατιωτική επιχείρηση κατέλαβαν τη Σμύρνη. Διαπραγματεύσεις με τον πάπα Κλήμη ΣΤ΄ διεξήγαγε ο Ιωάννης Καντακουζηνός με τον παπικό απεσταλμένο στην Κωνσταντινούπολη Βαρθολομαίο (1347) και με πρεσβεία που έστειλε στην Αβινιόν το 1348. Σημαντικότερο υπήρξε το χρυσόβουλλο του Ιωάννη Ε΄ του έτους 1355 με το οποίο υποσχόταν *υπακοήν* και *σέβας* προς τον πάπα Ιννοκέντιο ΣΤ΄ και τους διαδόχους του (η μεταστροφή του στον παπισμό συνετέλεστηκε το 1369), λήψη μέτρων για την επίτευξη της ένωσης των Εκκλησιών και τον εκλατινισμό της άρχουσας τάξης, με αντάλλαγμα αποστολή στρατιωτικής ενίσχυσης και πλοίων για να αντιμετωπίσει τους Τούρκους και τους εσωτερικούς αντιπάλους του.

Πολιτική υποτέλειες

Δραματικότερη τροπή παίρνουν τα πράγματα, όταν οι ίδιοι οι αυτοκράτορες περιοδεύουν στις ευρωπαϊκές χώρες ως *αυτοχειροτόνητοι πρέσβεις* για να επιτύχουν τη συμμαχία και να εξασφαλίσουν τη βοήθεια των Δυτικών. Πρώτος ο Ιωάννης Ε΄ επιχείρησε το 1366 ένα δύσκολο και περιπετειώδες ταξίδι στην Ουγγαρία, όπου συζήτησε με τον βασιλιά Λουδοβίκο το ζήτημα της ένωσης των Εκκλησιών και της αποστολής στρατιωτικής βοήθειας στην Κωνσταντινούπολη, χωρίς πρακτικά αποτελέσματα. Βέβαια, την ίδια χρονιά ο κόμης της Σαβοΐας Αμεδαίος ΣΤ΄ ένεθερμος υποστηρικτής της ιδέας της σταυροφορίας έσπευσε να βοηθήσει την αυτοκρατορία και κατόρθωσε να απελευθερώσει την Καλλίπολη από τους Τούρκους και στη συνέχεια τη Μεσημβρία και τη Σωζόπολη από τους Βουλγάρους. Με την προτροπή του ο Ιωάννης Ε΄ επιχείρησε το 1369 δεύτερο ταξίδι με προορισμό τη Ρώμη. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας ασπάστηκε το δόγμα της λατινικής Εκκλησίας και αναγνώρισε το πρωτείο του πάπα. Η πράξη αυτή της πνευματικής υποτέλειας του αυτοκράτορα προς τον πάπα, που υπαγορευόταν από την ανάγκη, δεν είχε τα επιθυμητά αποτελέσματα. Στη Ρώμη ο Ιωάννης συνολόγησε με τους Βενετούς συνθήκη (1370), ενώ επιστρέφοντας κρατήθηκε αρκετό καιρό στη Βενετία για οφειλές. Το γεγονός αυτό φανέρωνε μια άλλη πλευρά της μείωσης του αυτοκρατορικού γοήτρου.

Αντίθετα με την πολιτική της υποτέλειας προς τη Δύση, η βυζαντινή Εκκλησία καλλιεργούσε την ιδέα της συνεργασίας και της αντίστασης των ορθόδοξων λαών της Βαλκανικής. Οι προσπάθειες του πατριαρχείου είχαν ως αποτέλεσμα την κινητοποίηση Σέρβων και Βουλγάρων. Ωστόσο, η

Αντίθετα με την πολιτική της υποτέλειας προς τη Δύση, η βυζαντινή Εκκλησία καλλιεργούσε την ιδέα της συνεργασίας και της αντίστασης των ορθόδοξων λαών της Βαλκανικής. Οι προσπάθειες του πατριαρχείου είχαν ως αποτέλεσμα την κινητοποίηση Σέρβων και Βουλγάρων. Ωστόσο, η

Μπρος στην οθωμανική απειλή οι Βυζαντινοί αναζητούν βοήθεια από τη χριστιανική Δύση

▲ Μια τοπογραφική εικόνα της βυζαντινής Κωνσταντινούπολης στα 1420 από το χειρόγραφο των Μιονοντελμόντι. Διακρίνονται τα κύρια πολεοδομικά χαρακτηριστικά: Μνημεία, οδικό δίκτυο, θαλάσσιο και χερσαίο θεοδοσιανό τείχος και ονομαστικά οι Πύλες. Απέναντι ο Γαλατιάς ή Πέρα. Μια άλλη κανονική πόλη, εξαρτώμενη απ' τους Βυζαντινούς, ήταν ωστόσο αποικιακή εγκατάσταση των Γενοβέζων. Δεσπόζει ο «Μεγάλος Πύργος» των Βυζαντινών ή «Πύργος των Γαλατιά» σήμερα. Εδώ ανεβασμένοι οι ξένοι παροραμική εικόνα της Βασιλεύουσας. Μετά την Αλωση τα τείχη στο Πέρα ισοπεδώθηκαν με διαταγή του Μωάμεθ Β'.

ήττα των χριστιανικών δυνάμεων στη μάχη του Εβρου (1371) επέτρεψε στους Οθωμανούς να καταλάβουν σερβικά και βουλγαρικά εδάφη και να προωθηθούν στη δυτική Μακεδονία και στην Ήλυρία, ενώ μετά την ήττα των συνασπισμένων χριστιανικών δυνάμεων στη μάχη του Κοσσυφοπεδίου (1389) οι Οθωμανοί υπέταξαν τη Σερβία και στη συνέχεια ολοκλήρωσαν την κατάκτηση της Βουλγαρίας.

Αντιτουρκική σταυροφορία

Από το 1372 η αυτοκρατορία, διασπασμένη εδαφικά και ανίσχυρη, είναι υποτέλης στον σουλτάνο και οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες (Ιωάννης Ε', Μανουήλ Β' και Ιωάννης Ζ') υποχρεώνονται να συνεκστρατεύουν μαζί του. Εξάλλου, με τις κατακτήσεις των Τούρκων στην Ασία και στην Ευρώπη η ίδια η Κωνσταντινούπολη βρέθηκε σε κατάσταση πολιορκίας. Το 1374 βυζαντινή πρεσβεία που στάλθηκε στον πάπα διευκρίνιζε ότι η κατά τους δυτικούς «ανιερν συμμαχία» των Βυζαντινών με τους Οθωμανούς ήταν απλή ανακωχή και τον επόμενο χρόνο άλλος απεσταλμένος ενημέρωνε τον πάπα για τον κίνδυνο που διέτρεχε η αυτοκρατορία και για την ανάγκη βοήθειας. Για άλλη μία φορά οι Δυτικοί επιχειρούν να οργανώσουν αντιτουρκική σταυροφορία με επικεφαλής τον βασιλιά της Ουγγαρίας Σιγισμόνδο. Στη στρατιωτική αυτή επιχείρηση συμμετείχαν αξιόλογες γαλλικές δυνάμεις, ενώ οι Βενετοί συμφώνησαν να διαθέσουν πλοία. Η εκστρατεία κατέληξε στη μάχη της Νικόπολης (Σεπτέμβριος 1396), όπου οι χριστιανικές δυνάμεις συντρίφτηκαν.

Στην αποκλεισμένη Κωνσταντινούπολη η κατάσταση ήταν εξαιρετικά κρίσιμη. Η ένδεια και η πείνα είχαν αποδεκατίσει τον πληθυσμό που εγκατέλειπε τις εστίες του. Και ενώ ο Βαγιαζήτ ζήτησε να του παραδοθεί η Πόλη, ο αυτοκράτορας

Μανουήλ Β' στράφηκε προς τη Δύση. Το φθινόπωρο του 1399 ο στρατάρχης Βουσίκαυτ με μικρή δύναμη ήρθε στην Κωνσταντινούπολη και ανέλαβε για ένα διάστημα να οργανώσει την άμυνα της πόλης. Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους ο Μανουήλ επιχείρησε μεγάλης διάρκειας διπλωματικό ταξίδι στις χώρες της δυτικής Ευρώπης. Με εξαιρετικές τιμές έγινε δεκτός στο Παρίσι από τον βασιλιά της Γαλλίας Κάρολο ΣΤ' και στο Λονδίνο από τον βασιλιά της Αγγλίας Κάρολο Δ'. Από το Παρίσι είχε επίσης επικοινωνήσει με τους ηγεμόνες της Ισπανίας. Αντικείμενο των επαφών του Μανουήλ ήταν η οργάνωση νέας σταυροφορίας κατά των Τούρκων και οι υποσχέσεις που έλαβε τον γέμισαν με αισιοδοξία. Ενώ βρισκόταν ακόμη στη Δύση ο Μανουήλ πληροφορήθηκε την ήττα των Οθωμανών από τους Μογγόλους στη μάχη της Αγκύρας (1402). Επειτα από μακρόχρονη απουσία ο αυτοκράτορας επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη τον Ιούνιο του 1403.

Διακήρυξη ένωσης

Τη διάσπαση του οθωμανικού κράτους ακολούθησε περίοδος εμφύλιων συγκρούσεων ανάμεσα στους γιους του Βαγιαζήτ. Οι δύο σπουδαιότεροι, ο Σουλεϊμάν και ο Μωάμεθ Α' που πέτυχε την ενοποίηση του τουρκικού κράτους, καλλιέργησαν φιλικές σχέσεις με τους Βυζαντινούς. Η κατάσταση άλλαξε με την ανάληψη της αρχής από τον Μουράτ Β' που το 1422 πολιορκούσε χωρίς επιτυχία την Κωνσταντινούπολη. Το επόμενο έτος ο τότε συναυτοκράτορας Ιωάννης Η' επιχείρησε διπλωματικό ταξίδι στην Ιταλία και στην Ουγγαρία. Ακολούθησε η κατάληψη της Θεσσαλονίκης και των Ιωαννίνων από τους Τούρκους (1430). Ο Ιωάννης Η' αποφάσισε να στραφεί και πάλι προς τους Δυτικούς επιδιώκοντας την πρόκληση νέας σταυροφορίας. Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας ο αυτοκράτορας και ο πατριάρχης με μεγάλη ακολουθία μεταβαίνουν στην Ιταλία και μετέχουν στη Σύνοδο της Φερράρας - Φλωρεντίας (1438-1439), όπου κηρύχθηκε η ένωση των Εκκλησιών με την ουσιαστική υποταγή της ανατολικής Εκκλησίας. Η σταυροφορία που ακολούθησε με την παρακίνηση του διοικητή της Τρανσυλβανίας Ιωάννη Ουνυάδη και τη σύμπραξη Πολωνών, Ούγγρων, Βενετών και Βλάχων κατέληξε σε οδυνηρή ήττα στη μάχη της Βάρνας (1444), όπου σκοτώθηκε ο Ούγγρος βασιλιάς Λαδίσλαος Γ'.

Στην τελική φάση της βυζαντινής αγωνίας, ο Κωνσταντίνος ο Παλαιολόγος απευθύνεται και πάλι στη Δύση ζητώντας βοήθεια. Αλλά ούτε οι εκκλήσεις του προς τον πάπα, τη Βενετία, την Ουγγαρία, τη Γερμανία ή τη Γαλλία είχαν ουσιαστικά αποτελέσματα, ούτε η διακήρυξη της ένωσης των Εκκλησιών στην Αγία Σοφία (12 Δεκεμβρίου 1452) από τον αυτοκράτορα συντέλεσε στη σωτηρία της Πόλης. Η συνδρομή των Δυτικών ήταν μηδαμινή και δεν οφειλόταν σε πρωτοβουλίες ηγεμόνων.

Στις εκκλήσεις του Βυζαντίου η Δύση είχε ανταποκριθεί με υποσχέσεις, αλλά ελάχιστες ήταν οι δυναμικές ενέργειες. Η ίδια ήταν αρκετά ασφαλής και ο τουρκικός κίνδυνος ήταν ακόμη μακρινός, ενώ η ιδέα της σταυροφορίας είχε αρχίσει να παρακμάζει. Μόνο λίγοι ιδεολόγοι ήταν πρόθυμοι να δράσουν. Εξάλλου, η Δύση, πολιτικά και οικονομικά ισχυρή, δεν είχε εγκαταλείψει τις επικυριαρχικές τάσεις της. Η πολιτική ηγεσία του Βυζαντίου, αιχμάλωτη των περιστάσεων, είναι πρόθυμη να υποταγεί στη Δύση για να εξασφαλίσει τη σωτηρία της αυτοκρατορίας. Ωστόσο, οι πληγές από την πρώτη άλωση δεν είχαν επουλωθεί. Η μνήμη της καταστροφής παράλληλα με την αξίωση της ιδεολογικής υποταγής προκαλούσαν εσωτερικές αντιδράσεις και καθιστούσαν αδύνατη μια ουσιαστική προσέγγιση. Η Δύση δεν είχε εξιλεωθεί για το κρίμα που είχε διαπράξει το 1204 και η αίτηση συγγνώμης θα καθυστερούσε ακόμη πενήντα αιώνες.